

NATO HEIDUTUS JA VENEMAA ÄHVARDUS

Käesoleva aasta jaanuaris sattus aja- kirjanike hambu Donald Trumpi nõu- nik Kellyanne Conway, kes püüdis välja vabandada Valge Maja pressisek- retäri ilmset vassimist, öeldes, et too esitas üksnes „alternatiivseid fakte”. „Alternatiivsed faktid ei ole faktid,” irvitasid kommentaatorid, „alternatiivsed faktid on vale.” Tegemist on läbipaistva eufemismiga, mis on sama- väärne Orwelli „Töeministeeriumiga” – teatavasti oli selle ainus ülesanne võltsida ajalugu.

Eufemism pole üksnes poliitika ja prop- aganda tööriist, eufemisme, enamasti mitte nii silmatorkavaid, kohtame igal sammul. Pehmendavat ümberütlemist kasutavad ka toimetajad, kui nad kir- jutavad autorile: „Pärast hoolikat kaa- lumist peame kahetsusega teatama, et Teie artikkel ei vasta meie väljaande pro- fiilile.” See tähendab tavaliselt – artik- kel ei kõlba kuhugi. Üldiselt seostuvad eufemismid aga ikkagi emotsionaalselt laetud intiimelu sfääridega, nagu seks, keha eritised, surm, puuded, haigused... Nende nimetamine „õige nimega” on paljudes kontekstides tabu. Siin tuleb mängu laiem fenomen, mida tuntakse sõnamaagiana. Kuigi keeleteaduse üks põhiseisukohti on, et häälikujärjendi ja tähenduse suhe on arbitraarne, kaldub suurem jagu inimestest arvama vastu- pidi. Nad võtavad sõnu, nagu kanduks neisegi edasi nimetatava asja essents. Seepärast määrduvad eufemismid kii- resti ja vaja on üha uusi. Eufemismives- kist, nagu Steven Pinker seda nimetab,¹ on läbi käinud näiteks ingliskeelsed *loo – toilet – bathroom – lavatory – WC – gents’ – restroom – powder room – com- fort station* ja nende eestikeelsed vasted

¹ S. Pinker, *The Stuff of Thought*. London: Penguin Books, 2007, lk 320.

sitamaja – peldik – kemmerg – kemps – käimla – hea koht – tualett – WC – vets... Sama saatus on tabanud nii ingliskeel- ses maailmas kui ka meie keeleruu- mis mitmeid teisigi sõnu (näiteks *lame – crippled – handicapped – disabled – challenged...*; *sant – invaliid – puudega – erivajadusega...*) ja ähvardab meil vii- masel ajal *neegrit*.² See eufemismiveski on töötanud aegade algusest peale. Nii mainib Cicero, et *penis* 'saba' on olnud viisakam sõna *mentula* jaoks: „At hodie penis est in obscenis” 'Aga tänapäeval on *penis* obstsõonne' („Epistulae ad Fami- liares” IX, xxii). Sellegipoolest teenivad ladinapõhjalised võõrsõnad, kas või see- sama *penis*, meid eufemismidena edu- kalt, eriti meditsiinis, ja esialgu pole märke nende rikkumisest.

Uute eufemismide leiutamise kõrval on toimunud 1960. aastatest peale ka üha kiirenev emantsipatsioon, moraali- piirangutest lahtiütlemine ja tabude murdmine. Veel 1960. aastate alguses, kui August Sang kirjutas oma „Rõõmsa laulu”, oli *sitt* meie trükisõnas tabu. Luuletuse algversioonid olid read: „Ja minust võitu sai mu kodune glavlit. / Laul metsa läks ja tuju on mul sant.” Isegi selline kaudne vihje – või ulakus: võib-olla oli rumalam sõna hoopis *glavlit* – ei läinud Glavlitist, nõukogude tsen- suurist, läbi ja tuli otsida uued riimid. Praegu ei ole belletristikas enam sõna- kasutusele mingeid piiranguid, trans- gressiivne kirjandus elatubki kunagis- test „rumalatest sõnadest”.³ Muidugi,

² Vt L. Priimägi, *Neegri-küsimusest*. – Keel ja Kirjandus 2013, nr 1, lk 49–52.

³ Vt J. Kraavi, *Transgressiivse kir- janduse poetikast I. Näiteid eesti nüüdis- kirjandusest*. – Keel ja Kirjandus 2016, nr 11, lk 817–833; J. Kraavi, *Transgressiivse kirjanduse poetikast II. Juhtumikäsitlus*:

keelendi stilistiline markeeritus sõltub registrist, milles seda kasutatakse. Nn argikeeles, vabamas suulises keelepruugis pole *sitt* kunagi tabu olnud. Aga ÕS-is on see siiani varustatud stiilmärgendiga vulg – vulgaarne, kuigi noorte uususes on kõnealuselt leksemist kujunenud tänaseks juba neutraalne määr sõna: *sitaks äge, sitaks nõme*.

Mõnes valdkonnas on kinnistunud eufemismide valik niigi rikkalik ja vaevalt neid enam juurde sünnib. Nii on suremise kohta üle tosina ümberütleva väljendi: *varises manalasse, magab igavest und, läks looja karja, läks parematele jahimaadele, ta on mineja, poeb mätta alla, läks varjuderiki, viskas lusika nurka, läks teise ilma, leidis igavese rahu, läks mulda, pani kaks kätt rinnale, pani kõrvad pea alla, sirutas koivad välja* jne. Seevastu poliitika- ja sotsiaalsfääris vajatakse pidevalt uusi eufemisme, sest kodanikele saab kiiresti selgeks nende tegelik sisu. *Hindade reguleerimine* või *korrigeerimine* pole muud kui hindade tõstmine; *teabeamet* on spionaažikeskus; kui Kapo viib läbi *teabehanke*, siis ta nuhib kellegi järele; kui Türgi teatab, et *tegi kahjutuks* 44 ISIS-e võitlejat, siis nad tapeti; kui USA kasutab Guantanamo *füüsilist mõjutamist*, siis ta piinab vange. Tähtis on fassaad, poliitiline korrektsus.

Arusaamatu on leebus, millega ajakirjandus kohtleb mõnikord kurjategijaid. Sageli räägitakse neist hellalt kui *kurikaeltest* (vrd *võrukael*), *pahalastest* või *kurjamitest*, kuritegu on mahenenud *pättuseks*. Samas vaimus nimetati mõne aja eest Vikerraadios politseiniku peksjaid *marakrattideks*. Siin ei oska arvata muud, kui et ajakirjanikud püüavad iga hinna eest oma keelekasutust rikastada ja kujundlikumaks muuta ning lähedavad sellega alt. Kui ilmutada delikaatsust, siis on see põhjendatud haigete või vigaste puhul. *Erivajadustega inimest* sai juba mainitud. Ka alkohooliku diagnoosimisel väldivad arstid sõna *alkohoolik*, rääkimata häbistavast *joodikust*, ja

kasutavad määratlust *alkoholi kuritarvitaja*, veel parem – *alkoholisõltuvusega patsient*. Ja raugad pole enam *raugad*, vaid *eakad* või *seniorid*. Jõle oleks rääkida *raseduse katkestamise* asemel *sündimata laste tapmisest*, nagu teevad mõned vaimulikud.

Kui juttu on eufemismidest, siis ei maksa unustada ka nende vastandeid, düsfemisme. Düsfemism on väljend, mida kasutatakse sihiga solvata või halvustada. Kuigi sellesse kategooriasse on vahel arvatud ka vande- ja söimusõnad,⁴ on otstarbekam piirduda siin üksnes kaudselt solvavate või halvustavate väljenditega, jäädes niimoodi samale liigitusalusele ja säilitades eufemismide/düsfemismide sümmeetria. Düsfemismidest pole põhjust rääkida siis, kui sõna on juba oma põhitähenduselt hinnanguiline, näiteks *halb, loll, kole, lurjus, reetur, pätt* jne. Nagu eufemismid, sõltuvad ka düsfemismid kontekstist. Nii on *signa* neutraalne sõna, kui ta käib kodulooma kohta, negatiivseks, st düsfemismiks, muutub ta siis, kui nii ristitakse inimest. Ilmsete düsfemismidega on tegu, kui mehe kohta öeldakse *lilla* või naise kohta *mära*.

Tihti kuuleb halvustavaid repliike opositsioonis olevate poliitikute suust. Üldiselt välditakse nii vängeid väljendeid nagu Rein Raua *moraalsed väärtused* ja kasutatakse selle asemel kahtlase varjundiga sõnu. Valitsuskoalitsioon on *kartell*; nad ei sõlmi kokkuleppeid, nagu teeksime meie, vaid teevad *diili*; nad ei korrasta makse, nagu toimiksime meie, vaid *mängivad* maksudega; IRL-is intrigeerib mingi *poistebänd*. (Vastulöök: aga teil on eesotsas *poliitbroilerid*.) Paljud ideoloogilised eufemismid ja düsfemismid on rahvusvahelises käibes: *NATO's intimidation, Russian threat – NATO heidutus, Venemaa ähvardus*. Siin on kohane meenutada jälle Bertrand Russell'i „ebaregulaarset konjugatsiooni”:

⁴ K. Allan, K. Burridge, *Euphemism & Dysphemism. Language Used as Shield and Weapon*. New York: Oxford University Press, 1991, lk 26–29.

*mina olen vabameelne
sina oled kergemeelne
tema on amoraalne*

*mina olen järjekindel
sina oled jonnakas
tema on kiuslik*

Kas mingi väljend kujutab endast düsfemismi, sõltub konkreetsest olukorrast ja sellest, kuidas adressaat ütlust tajub. Vahel kutsuvad ka mõned pealtnäha süütud sõnad esile allergilise reaktsiooni. Alates 1970. aastatest on Ameerika feministid püüdnud puhastada keelt sõnadest, mis on nende meelest alandavad, nagu näiteks *chairman* 'esimees', *postman* 'postimees', *actress* 'näitlejanna'. Et juurutada õiget keelekasutust, on välja antud mitmeid käsi-raamatuid.⁵ Eesti keeleski on hulgaliselt

⁵ Vt näiteks C. Miller, K. Swift, *The Handbook of Nonsexist Writing*; For writers,

seada laadi diskrimineerivaid sõnu: *kel-lamees, keelemees, meremees, peremees, riigimees, jahimees, pillimees, ärimees, tüürimees, kaupmees, kalamees* jne. Õnneks on *lumemehe* kõrval ka *lumememm*. Mõnel pool on naisõiguslaste võitlus juba vilja kandnud. Nii muudeti hiljuti sooneutraalseks Kanada hüdni sõnad: „in all thy sons command” asemel „in all of us command”. Võtkem õppust. Näiteks ootab parandamist Eesti lipulaul, mis algab sedasi: „Kaunistagem Eesti kojad kolme koduvärviga, / mille alla Eesti pojad [!!!] ühiselt võiks koon-duda.”

JOEL SANG

editors, and speakers. New York: Harper & Row, 1980; F. Wattman Funk, P. A. Treichler, *Language, Gender & Professional Writing. Theoretical Approaches and Guidelines for Nonsexist Usage*. New York: MLA, 1989.